

LIVIA BUZOIANU, *Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (secolele VII-IV a.Chr.)*, 2001, Constanța, Edit. Ovidius University Press, 370 p. + 7 pl.

Un demers precum cel din lucrarea de față are întotdeauna loc în literatura de specialitate de vreme ce conturează și apoi aprofundează o temă absolut necesară: evoluția, într-o corelare directă, a civilizațiilor apărute și dezvoltate aici în secvența de timp menționată. Grecii de la Marea Neagră au stat în atenția cercetătorilor de foarte mult timp, dar se impunea o tratare concentrată a fenomenului grecesc aflat permanent într-o relație dinamică cu autohtonii, fapt care reiese cel mai clar din lucrarea în discuție.

Volumul cuprinde, în cele peste 300 de pagini de text, la care se adaugă anexe, abrevieri, un rezumat în limba franceză, și hărți, numeroase opinii pertinente demonstrate sau verificate chiar de către autoare. Totuși aceasta nu se hazardează în emiterea unor „judecăți de valoare” ușor atacabile în situațiile care impun o mai aprofundată cercetare.

Capitolele analizează sistematic izvoarele literare antice, ce conțin referiri la cadrul istorico-geografic, populații, elemente ale mediului cultural local și colonizarea spațiului vest-pontic, din secolele VII-IV a.Chr.

Primul subcapitol al capitolului I (*Izvoarele literare și Pontul Stâng*), care a necesitat, suntem siguri, vaste cunoștințe lingvistice, dar și o muncă migăloasă, este bine apreciat

chiar și de către unul dintre cei mai buni cunosători ai realităților perioadei și locului, dl. Alexandru Suceveanu, care-i face lucrării o foarte bună diagnosticare chiar în prefață. Aici se evocă fragmentar sau integral pasajele antice care fac referire la elementele geografice din Dobrogea cu o privire critică din partea autoarei și cu intervenții utile la momentele potrivite. Meritorie este, de asemenea, compararea mai multor traduceri de texte antice. Mulți specialiști, necunosători ai limbii grecești antice, lucrează bazați fiind doar pe traducerea singulară pe care o furnizează traducătorul unei ediții. Ca un singur exemplu poate fi evocată situația unui pasaj din Herodot IV, 99, care prezintă limitele Traciei, cu reperele Sciția și Pontul Euxin. Istrul este astfel granița dintre traci și sciți, locul de unde începe Sciția veche. Un pasaj corupt din textul original a dus la două accepții întâlnite în literatura de specialitate, una în *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I, București, 1964, p. 51 și nota 64 și cealaltă în Herodot, *Istorie*, I, București, 1961, traducere A. Piatkowski (c. I și III) și Felicia Vanț-Ștef (c. II și IV), p. 347 și nota 396. În continuare găsim structurate primele mențiuni ale Istrului la Hesiod (*Theog.*, V. 339), apoi la Simonide din Ceos (fr.114 (64)), Hecateu, Eschil (fr. 73 și 155), Pindar (*Olimp*, III, 17) și

Sofocle (*Oedip rege*, 1227). Ele sunt completate de informațiile despre Thracia din perioada autonomă în care era inclusă și Dobrogea furnizate de Herodot (*Istorie*, IV, 89, 99), Scylax din Carianda, (fr. 67, 68), Pomponius Mela (*De chronographia*, I, 3, 18), Plinius cel Bătrân (*Naturalis Historia*, IV, 11) și Solinus ca și de informațiile despre Sciția la Herodot (IV, 47, 48, 49, 99, 100, 101, 104 -107, 119, 125) și Strabon (*Geogr.* VII, 4, 5; 5,12).

Relatările sunt consistente și în definirea Pontului Stâng, surprinzând diferențiat tradiția greacă și cea romană în legătură cu gurile Dunării și insula Peuce. Sursele literare sunt destul de generoase și în ceea ce privește populațiile și triburile trăitoare în zonă. Prezența tracilor este cel mai bine ilustrată în izvoarele scrise precum Herodot (V, 3; VII, 75), Thucydides (*Ist.* II, 96, 1), Hecateu (fr. 170-171), Hellanicos (*Barbarica*, fr. 73), Philarchos, XII, 51, Pseudo-Scymnos (v. 746-750), Ephoros (fr. 158(78)) Dionysios Periegetul (*Periegesis*, 322-324), Artemidor din Dolchis, Strabon (*Geogr.* VII, 3, 2; 3, 13), pentru a amintim doar câteva. De asemenea, sciții apar menționați în izvoare din secolul VI a.Chr. până târziu în era creștină. Grecii s-au aflat de asemenea în centrul interesului scriitorilor antici cu toate că numărul informațiilor este mai mic probabil din simplul motiv, surprins și în lucrarea de față, că scriitorii greci nu considerau necesar să scrie despre ei înșiși, ci speculau doar elementele de noutate și identificau personajele, singulare sau colective, interesante pentru epoca lor.

Cadrul istoric zugrăvit de autoare prin prisma izvoarelor scrise este unul destul de complet și relatarea evenimentelor este făcută cu minuțiozitate. După o relatare amănunțită a expediției lui Darius din 514 a.Chr. împotriva sciților, ca o acțiune pregătitoare în perspectiva cuceririi Greciei după părerea noastră (în lucrare se enunță și alte posibile scenarii), se evocă dominația ateniană în zona vest-pontică, având drept instrument pe odrizi, cei care au fondat un puternic stat în centrul Bulgariei actuale. Dominația Atenei în zonă prin intermediul ligii de la Delos a dus la modificarea formei de guvernare în zonă (se impune democrația), fapt petrecut în contextul celebrei expediții a lui Pericle în zona Pontului în 449-448 a.Chr. În liga delio-atică au intrat cu siguranță și cetățile vest-pontice. Situația Callatisului este cunoscută, iar Histria, se presupune, de asemenea, că a fost membră a acestei ligi.

Izvoarele sunt parcimonioase în privința perioadei de până la conflictul dintre Filip al II-lea și Atheas (339), eveniment care constituie și limita cronologică cadrului istoric prezentat de autoare.

Capitolul al II-lea al lucrării are ca obiect de studiu manifestările culturilor arheologice locale specifice Hallstattul-timpuriu și mijlociu din Dobrogea, respectiv cultura Babadag, cu fazele sale I, II pentru Hallstattul timpuriu, III, cu două etape, pentru Hallstattul târziu, ca și urmele răzlețe ale culturii Basarabi. Pentru

fiecare perioadă și etapă a culturilor menționate autoarea recurge la descrieri care includ plasarea în timp și spațiu, caracteristici ale ceramicii, descoperiri ale urmelor arheologice din toate așezările investigate, fondul pe care s-a format, comparații cu manifestări culturale contemporane din alte regiuni, integrarea în complexe culturale mai largi etc. O temă interesantă pusă în discuție este cea relativ la prezența sporadică a elementelor Basarabi în Dobrogea. Polemica s-a iscat pornindu-se de la părerile, de altfel avizate, conform cărora: 1. Puținele urme arheologice, respectiv doar ceramică, identificate în Dobrogea ar fi fost aduse, deci sunt ne semnificative pentru o manifestare stabilă a acestei culturi aici (după S. Morintz) sau 2. Se poate demonstra chiar existența unor așezări de tip Basarabi în Dobrogea, deci și acest spațiu a fost ocupat de purtătorii acestei culturi (Al. Vulpe). În acest context, în lucrare se oferă o soluție de compromis conform căreia există posibilitatea ca doar pe linia Dunării să fi existat o coabitare între comunități Babadag III și comunități Basarabi. Aici ar fi fost foarte utilă o reprezentare a ceramicii pentru că s-ar fi putut observa asemănări și deosebiri între tipuri Basarabi și Babadag III din stațiuni arheologice precum Rasova mai ales că numeroase materiale nu au fost încă bine categorisite. Considerăm ca fiind o scăpare pardonabilă și care ține probabil de economia de spațiu publicabil lipsa oricărei reprezentări ceramice dintr-un volum care își bazează numeroase concluzii pe materialul ceramic, de altfel foarte bine structurat teoretic.

Pentru Hallstatt-ul mijlociu dobrogean sunt identificate cu trimeri exacte așezările fortificate, așezările deschise, necropolele, locuințele și amenajările, precum și formele ceramice. Aici, ca și mai departe, formația arheologică a autoarei iese în evidență. Ar fi fost însă necesar, după părerea noastră, ca inventarul pe care l-a făcut autoarea să fi fost completat de imagini și desene.

Capitolul al III-lea are în vedere urmărirea interferențelor, în special de natură materială, dintre societatea autohtonă, care trece acum la a doua perioadă a epocii fierului, Latène și alogeni. Un rol important se pare că l-au jucat elementele sud-tracice sau odride care au favorizat, pe de-o parte întârzierea factorului scitic în zona Dunării de Jos, iar pe de altă parte au ușurat „altoirea eficace pe rădăcinile hallstattiene locale a civilizației grecești” și a elementelor de cultură sud-tracică mai avansată” așa cum afirma I. Nestor citat chiar în lucrarea de față. Componenta grecească a acestei relații regionale este surprinsă doar din perspectiva sa materială și constituie un subiect incitant. Se pune în discuție, de exemplu, și se analizează pe baza materialului arheologic, mult mai consistent pentru secolele VI-IV a.Chr., dacă doar aristocrația locală a avut contacte susținute cu elementele grecești sau o pătură mai largă a societății indigene.

Și sciții reprezintă pentru regiunea vest-pontică un factor extrem de important surprins mai ales pe baza elementelor de cultură materială. Problema ce se dorește

rezolvată aici este cea a intensității contactului dintre geți și sciti în Dobrogea și, implicit, a prezenței efective sau doar sporadice a celor din urmă. Dacă a fost o prezență efectivă a acestor alogeni sau a fost vorba doar de o influență trecătoare sunt ipotezele care se vehiculează cel mai des în istoriografia noastră. Oricum primele mărturii de origine scitică se pot plasa încă în secolul al VI-lea a.Chr. dar este sigură prezența lor în Dobrogea doar în secolul IV a.Chr. La fel ca și în capitolul anterior și aici suntem puși în fața unei ample și bine structurate prezentări pe considerente arheologice a Hallstatt-ului târziu. Sunt înfățișate tipuri de așezări, necropole, caracteristici ale locuințelor, tipuri ceramice autohtone, nord-pontice și grecești, cu particularitățile lor și cu bibliografia aferentă în cataloage de ceramică. Interesantă și utilă ni se pare prezentarea pe tipuri și variante a ceramicii autohtone folosindu-se tipologiile specialiștilor în domeniu. Din acest capitol reiese o unitate normală, dar și specială a culturii materiale autohtone în spațiul dobrogean, având în vedere fondul anterior pe care Hallstatt-ul târziu s-a dezvoltat, precum și specificul zonei studiate, marcată de o dinamică și o diversitate culturală întâlnită doar în această zonă a spațiului nostru.

Capitolul al IV-lea, și cel mai amplu, tratează sistematic și detaliat coloniile grecești din Pontul Stâng. Excursul istoric făcut prin intermediul izvoarelor scrise ce menționează fenomenul colonizării grecești la Marea Neagră, întregit de ampla bibliografie românească și străină relativ la problemă este urmat de enunțarea ipotezelor verificate și care s-au fixat în istoriografie.

Avem îndoieli asupra opiniei exprimate care estimează că dezvoltarea economică, în speță comerțul, nu a fost cauza ci consecința colonizării (p. 199). Anterior se precizează că mișcarea colonizatoare, coordonată de aristocrația gentilică, urmarea dezvoltarea expansiunii comerciale (p. 197). De altfel ni se pare absolut normal ca alegerea unei poziții strategice și a unor posibilități de dezvoltare economică să fie principalele obiective urmărite de coloniști. La o privire atentă toate aceste motive se implică reciproc și nu credem că greșim dacă percepem fenomenul colonizării ca rezultatul acțiunii unui complex indisolubil de factori.

Modalitatea de realizare a acestor țeluri este diferită de la un grup etnic la altul cu toate că excepțiile sunt și ele prezente. Dacă ionienii au fost adepții colonizării pașnice dorienii preferau varianta agresivă ca în cazul Heracleei Pontice și a Chersonesului.

Momentul întemeierii coloniilor corespunde în regiunea vest-pontică cu sfârșitul Hallstatt-ului mijlociu. Nici o colonie, cel puțin milesiană, nu s-a așezat pe locul unei comunități locale, fiind tot mai veridică ipoteza stabilirii în zonă pe baze contractuale în raport cu autohtonii, situație care implica mai multe componente. Evocarea izvoarelor istorice care fac referire la întemeiere (Pseudo-Scymnos și Eusebios) este completată de o raportare a situației cronologice la coloniile grecești din Propontida

și Pontul Euxin. În continuare sunt relatate, oarecum premeditat, elementele care demonstrează unitatea și capacitatea de integrare în *koinon*-ul civilizației grecești a coloniilor vest-pontice. Unitatea lumii grecești este sugerată și apoi surprinsă în cultele religioase care cunoșteau o răspândire relativ uniformă în coloniile ioniene și doriene. Chiar preluarea calendarului specific metropolelor și tipului de organizare tribală reflectă existența unor relații coerente și stabile între colonii și metropole. Deosebiriile dintre acestea intervin în cazul instituțiilor și magistraturilor. Credem că în același context ar fi fost folositor de intuit și situații în care interesele unor cetăți de origini diferite se situau deasupra intereselor cetăților de aceeași origine, iar realitățile economice predominau în fața unor atitudini fraterne.

În continuare se prezintă, mai ales pe baza materialului de la Histria, situația stratigrafiei corespunzătoare secolelor VII (VI)–IV a.Chr. din zona vest – pontică. Referiri se fac însă și la situațiile întâlnite la Tomis, Argamum, Tariverde, Nuntași și Vișina unde, atât cât permite materialul descoperit, se poate face o evaluare a succesiunii straturilor cu o tratare specială a celui arhaic. Sesizăm și aici necesitatea unui plan detaliat care să surprindă diferențierea cronologică între straturile surprinse la Histria, reperul acestui subcapitol, și celelalte așezări unde s-au identificat arheologic niveluri arhaice cu toate că se precizează că există carențe de interpretare. Oricum, planul general de săpături în stratul arhaic de la Histria prezentat în acest volum are menirea de a compara situațiile existente în puncte diferite studiate în cetatea milesiană.

Structura lucrării impune tratarea în continuare a vieții materiale în mediul colonial. Locuințele mai dau încă naștere la controverse, în sensul că atribuirea unui anumit tip autohtonilor (bordeul) și a unui alt tip (de suprafață) grecilor nu se verifică în totalitate pe teren.

Categorisirea ceramicii grecești este binevenită, după părerea noastră, și în lucrarea de față pentru că demonstrează o dată în plus diversitatea sa în zonă, importanța ca și centrele importatoare, producătoare și apoi exportatoare a cetăților grecești de la Marea Neagră. Se pot surprinde, de asemenea, fluctuațiile în dezvoltarea cetăților grecești.

Analiza materialului epigrafic de la Histria și Callatis din perspectiva onomasticii aduce o foarte utilă expunere-anexă a antroponimelor grecești identificate în inscripțiile din cele două cetăți dar și în cele de la sud de Callatis. Aceasta este completată de o altă anexă ce cuprinde inventarul premonetar (vârfuri de săgeți de bronz) și monetar (monedele de bronz cu roata, monede histriene de argint și monede străine). Reținem că circulația monetară din secolele VI–IV a.Chr. a stat sub semnul importanței centrului de la Histria în umbra căruia au evoluat atât Orgame cât și Tomis.

Calitățile de clasicist ale autoarei reies convingător din redarea corectă în anexe a divinităților din cetățile

grecești din Pontul Euxin în secolele VI–I a.Chr., a magistraturilor publice în cetățile pontice și a antroponimelor grecești din inscripțiile coloniilor vest-pontice.

Ultimul capitol, al V-lea, este consacrat, așa cum este firesc, concluziilor. Cu același talent didactic autoarea reușește să surprindă, concentrat, principalele puncte atinse pe parcursul lucrării și sugerează ceea ce se impune a se face în continuare pentru aprofundarea temei cercetate.

Așadar, lucrarea *Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII–IV a.Chr.)* se înscrie prin modalitatea de

concepere, profesionist și minuțios documentată, în rândul lucrărilor de specialitate care sunt utile atât specialiștilor în domeniul istoriei arhaice grecești și autohtone dar și celor aflați la începutul carierei în acest domeniu sau ca o sursă folositoare celor interesați de spectaculos, de îmbogățirea culturii generale. Subiectele-țintă sunt atât de numeroase pentru că profesionalismul autoarei a impus mai multe trepte de abordare a problemelor-obiectiv din volumul de față, perceptibile diferențiat.

DAN APARASCHIVEI